

VIJF EN TWINTIG JAAR GELEDEN . . .

I

Vijf en twintig jaar geleden!

Dit is een tijdperk in de geschiedenis, waarover slechts de ouderen onder ons nog weten mede te praten. Zij hebben het *beleefd*, de jongeren hebben alles van dat oogenblik slechts van hooren zeggen. Want of zij moesten nog geboren worden of zij waren nog heel jong. Alleen de ouderen, de menschen van middelbaren en hooger ouderdom, hebben de geschiedenis bewust medegemaakt. Wij allen zijn menschen van twee tijdperken. De weg, die zonnig lag en open en rechtuit scheen te leiden naar een groote toekomst, kreeg eensklaps een bocht. Waarheen leidde nu zoo plotseling die weg?

Naar oorlogsellende en verarming. Naar een oorlog, die allen in vertwijfeling stortte. En naar een vrede, die geen vrede was en alles nog erger scheen te zullen doen worden.

Vijf en twintig jaar geleden! Over dien tijd vertellen we hier, opdat de ouderen onder ons zich weer een en ander herinneren en opdat de jongeren, die dezen tijd niet of niet bewust hebben medegemaakt, weten, hoe alles, ondanks de zonnigheid van het scheidingsmakend moment — de bocht in den weg der wereldgeschiedenis — zoo worden moest.

* * *

Zondag 28 Juni 1914. Het is feest in Serajewo, de hoofdstad van het kleine Bosnië, sinds een zestal jaren met Herzegowina gebiedsdeel van de oude Donaumonarchie. Het is feest, want de aartshertog-troonopvolger Frans Ferdinand is in de stad, nadat hij de manoeuvres van een tweetal legercorpsen heeft bijgewoond. En aan zijn zijde bevindt zich zijn gemalin, de Tsjechische gravin Marie Chotek, die de vorstelijke woning te Weenen, het Belvédère, verlaten heeft, om met haar man in de Bosnische hoofdstad te zijn.

506

Wij zien die beide menschen zooals wij ze zien op de laatste foto, even voor hun dood gemaakt. Ze staan daar niet stralend, maar toch vol gezondheid en kracht. Neen, stralend zijn die beiden niet, want deze man met zijn stugge, donkere uiterlijk, is zelfs bij feestelijke gelegenheden nog 't toonbeeld van geslotenheid en somberheid. Als hij zich tevreden gevoelt, straalt die tevredenheid enkel uit naar de vrouw, die daar naast hem staat en die hij liefheeft, waarvoor hij leed en verguizing heeft over gehad. Waarlijk, een vroolijk man is hij niet, die Habsburger, die uiterlijk alles eerder is dan een Habsburger. Want een echte Habsburgsche prins is een frivole verschijning, heeft in zijn uiterlijk altijd toch iets van de decadentie van zijn geslacht en deze man heeft niets frivools, daarentegen wel iets onverzettelijks en strengs. Een man is deze aartshertog, zij het dan niet een aantrekkelijk man. Hij heeft totaal geen soepelheid en als zijn harde oogen zich verzachten tot een milderen blik — en dat doen zij somtijds — dan is die blik alleen bestemd voor hen, naar wie zij in liefde heenblikken. Dan is er een teere melancholie in de zwarte oogen van dezen stuggen man. Voor alle anderen, die hij meest allen veracht, is hij slechts de heerschzuchtige heer, als van geluk stralende menschen zien wij hen niet op deze foto, de laatste, die er van hen gemaakt werd.

Dus ook niet de vrouw? vraagt de lezer. Nee, ook zij ziet er niet bijster opgewekt uit, al is er iets vriendelijks in haar verschijning. Zij is jong en niet onknop en op andere oogenblikken kan er zeker wel iets stralends van haar uitgaan. Maar thans niet in die zonnige morgenuren te Serajewo, want er leeft zorg in haar hart, omdat ze voelt, dat hier toch niet een echte, zuivere feeststemming heerscht. Maar zou ze haar man alleen laten, nu hij haar zoo noodig heeft? Hij is toch ook gekomen voor haar belangen in de hoofdstad van dit weerbarstig wingewest. Hij wil haar hier toonen, zooals hij het te Weenen niet doen kan: als de aanstaande keizerin, ook al weet hij, dat zij daarvoor de rechten mist, als zoodanig door de hofkliek te Weenen niet erkend wordt. Hiër is hij, de sombere man, gekomen als de Troonopvolger en hij brengt zijn vrouw met zich mee. Als men haar dan „thuis” niet eert, hiër zal men haar toch eeren! En voor het overige: de tijd heeft hij in zijn voordeel, want de Keizer is oud . . .

* * *

De fotografen zijn al lang klaar en het vorstelijk echtpaar is de trappen van het bordes afgedaald, om zijn tocht naar het stadhuis te beginnen. Maar wij willen hier toch liever nog even doorgaan over den man, die daar juist den auto bestijgt.

Nog maar even twintig jaar werd hij reeds troonopvolger, maar slechts voor korten tijd. Kroonprins Rudolf, de zoon des keizers, had zich als gevolg van een liefdes-avontuur van het leven beroofd en andere zonen had de keizer niet. Nu kwam deze neef in aanmerking, maar hij was geen *persona grata* bij den keizer, noch bij de Keizerlijke familie. Al die doorluchtige levensgenieters rondom den ouden man moesten niets hebben van dien somberen neef, die zoo heel anders was. In die dagen was hij, de jonge aartshertog, een ziekelijk man, wien men een vroegen dood voorspelde. Men intrigeerde hem weg en een ander werd troonopvolger in zijn plaats: de schitterende, maar losbandige Otto, die met zijn uitpattingen zijn leven verwoestte. En toen kwam hij weer op het eerste plan, maar nu hersteld en gezond, hoewel somberder dan hij ooit geweest was.

Een sterk man was hij nu geworden, lichamelijk, maar ook geestelijk. De oude keizer mocht hem niet, mocht hem minder dan ooit, toen hij zich een vrouw koos uit den gewonen adel. Marie Chotek, een Tsjechische, hofdame en niets meer. Van dit huwelijk had de oude, hooghartige keizer niets, maar dan ook niets willen weten, maar de jonge, onverzettelijke neef zette door en huwde de geliefde van zijn hart... hij is gelukkig met haar geweest, maar het geluk werd verduisterd door de verachtende bejegening van het hof, die deze Chotek bij hoffeesten plaatste achter de onbeduidendste aarts-hertogin. Maar deze was dan ook prinses van den

bloede en Frans Ferdinands vrouw... nu ja, die was eenvoudig „die Chotek.” Is het wonder, dat beide menschen maar het liefst samen waren in de rust en stilte van hun eigen omgeving. Die omgeving was een rustig paleis met eigen toegewijde bedienden en... drie schatten van kinderen. Schatten van kinderen, ja, maar als Frans Ferdinand er naar keek, kwam er in zijn gelukkigen blik toch dikwijls iets sombers: zij waren immers, als geboren uit een morganatisch huwelijk, niet gerechtigd tot de erfopvolging. Want dat had hij aan het hoofd van het Huis moeten beloven, twee dagen vóór zijn huwelijk.

Q. A. DE R.

Het eeuwen oude binnenhof St Egidien te Neurenberg, waar de rust van vroegere tijden nog heerscht en men een prachtig uitzicht heeft over de stad.

VIJF EN TWINTIG JAAR GELEDEN . . . .

II

Eén vriend had hij, Frans Ferdinand en een machtige: Keizer Wilhelm, een vriend, die tevens zijn jachtvriend was. Hoe genoten zij beiden, als zij met het geweer over den schouder achter het groot wild aanzaten. 's Avonds, aan het haardvuur in een of ander diep in 't woud verscholen jachtstoot, spraken ze dan over de politiek, en de keizer mocht er zich dan in verheugen ook een geestverwant in zijn jachtkamerraad te mogen begroeten. Waarom ook niet, want was Wilhelm niet een hoffelijk man voor „die Chotek,” die hij zoo charmant ten disch wist te leiden. En was keizerin Augusta niet altijd vol vriendelijkheid voor deze vrouw geweest. Waarlijk, keizer Wilhelm en de aanstaande keizer van Oostenrijk waren uitnemende vrienden geworden.

Maar toch, Frans Ferdinand bleef in eigen kring gehaat. Eerst minachtte men hem, later, toen men dat afleerde, vreesde men hem. Ook om zijn zich reeds nu voor de toekomst afteekenende politiek. De oude keizer had altijd maar zoo'n beetje heen en weer gelaveerd, tusschen de moeilijkheden door, nu eens de eene richting begunstigend, dan weer de andere. Door zijn eerwaardigheid en zijn vaderlijkheid hield hij de heterogene elementen van zijn groote monarchie nog bijeen. Maar nooit was hij erin geslaagd zijn elkaar hatende volken met elkaar te verzoenen. Had hij er wel ooit ernstig naar gestreefd?

Frans Ferdinand was voornemens het eenmaal gansch anders te doen. Van laveeren moest hij niets hebben, men moet op zijn tijd weten streng te zijn. Het politieke dualisme zou hij, zoo hoopte hij, vervangen door een vorm van trialisme. De Kroaten zou hij zien los te maken van de Hongaren, aan wie hij het land had en de Slaven in zijn geweldig rijk zou hij zien te vereenigen. Dus niet meer: Duitschers en Hongaren en verder wat verachtelijk bejegende minderheidsvolken, maar Duitschers, Hongaren en Slaven, alle drie gelijk en gelijkgerechtigd. En wat de Serviërs betreft, die het daar-ginds op de grens van Bosnië aan Oostenrijk zoo lastig maakten, dezen was hij goed gezind. Als hij eenmaal heer en meester was, zou hij het hùn althans niet lastig maken. Maar nu kon hij dat nog niet, want de oude keizer hield hem, voor zoover dat ging, stelselmatig weg van de groote politiek . . .

De Serviërs noemden wij daar. Nu, het kan niet ontkend, die maakten het de monarchie tegenwoordig aardig lastig, maar de monarchie zelf had daar schuld aan.

Een jaar of zes geleden had Oostenrijk Bosnië en Herzegovina geannexeerd. Vóór dien tijd had het met goedvinden der mogendheden die landen onder zijn toezicht gehad, er den „protector” gespeeld.

Het toenmaals nog kleine, maar eerezuchtige Servië had die annexatie met leede oogen gezien, maar toch beloofd er niet te zullen intrigeeren. Er was reden geweest, dat Oostenrijk om die belofte vroeg, want Servië begeerde deze gebieden, bewoond door broedervolken. Het had er nu alleen maar van afgezien, omdat zijn machtige beschermer, Rusland, de groote toezieende voogd van den Balkan, die al eeuwen via dit schiereiland, ook door Slaven bewoond, „den weg naar het warme water” zocht, d.w.z. een ijsvrije haven, het geen steun vermocht te verzekeren, omdat het . . . niet klaar was.

Servië had dus van deze landen moeten afzien, maar het deed het met bloedend hart. En ondanks de belofte van het tegendeel, intrigeerde het daar tóch. Natuurlijk nooit officieel, maar toch in elk geval dikwijls verontrustend. De Serviërs, die pleitten voor een Groot-Servië, keken altijd door den kant van Bosnië uit. En geheime vereenigingen in Bosnië vonden meestal hun adviseurs in Belgrado.

Er was trouwens in de jaren na de annexatie heel veel gebeurd: twee Balkanoorlogen waren er gevoerd en die hadden van het kleine Servië een machtigen Balkanstaat gemaakt. Veel hadden de Serviërs bij het laatste vredescontractaat aan winst gekregen, maar één ding niet en dat onthield Oostenrijk hun: een haven aan de Adriatische Zee. Zij hadden het oog daartoe gevestigd op Albanië, althans op een stuk daarvan, maar Oostenrijk zette hun den voet dwars. En al had het ook nu weer de voorspraak van Rusland, Oostenrijk won het pleit, mede dank zij het feit, dat ook Italië Albanië niet aan de Serven gunde. Italië begeerde het zelf en daar Oostenrijk dit evenmin wenschte toe te staan, en ook de andere mogendheden Italië niet aan den overkant van de Adriatische Zee wilden zien, maakte men een onafhankelijk staatje van Albanië. Dat was nu ongeveer één jaar oud, maar dit eerste levensjaar deed al zien, dat dit nieuwe Balkanstaatje ook weer nieuwe ellenden brengen zou.

Nederland ondervond er al dadelijk de eerste ellende van: onze Thomson, die er de gendarmerie zou organiseeren voor den Mbret, een Duitsch vorst, den prins Von Wied, werd er geveld door den kogel van een der opstandelingen. Weinige weken later was het land in vollen opstand en moest de nieuwbakken Mbret beenen maken. Achter de schermen intrigeerde de oude meester van het land: Turkije en de meester van thans, Italië. Maar hoe het ook verder mocht zijn, deze buit was wéér den Servischen neus voorbij gegaan. Ook ditmaal had Rusland voor zijn beminden beschermeling niet een oorlog geriskeerd . . .

Zoo was de toestand, toen Frans Ferdinand naar Bosnië toog, om daar twee legercorpsen-in-manoeuvre te zien en om tegelijk den

De schitterend gelegen havenstad Ragusa (Dubrovnik) aan de Adriatische zee.

Een karakteristiek plekje in Bosnië.

Bosniërs zichzelf en zijn vrouw te presenteerden als de aanstaande nieuwe meesteres. Oogenshijnlijk was het er rustig, maar minstens tien samenzweerders, allen van Servië uit gesteund, stonden langs den rijweg gereed, om hem het leven te benemen . . .

* * *

Het intermezzo heeft lang geduurd, langer dan de aartshertog noodig had om zich te laten kieken voor zijn laatste portret. Wij volgen nu de file van vijf auto's, die op weg is naar het stadhuis. In de voorste zit de burgemeester van Serajewo, in de tweede het aartshertogelijk paar met een generaal en een adjudant. Aan weerszijden van den weg staan de Bosniërs in hun kleurige kleeding, de warme zon van een prachtige Julidag maakt dit alles tot een kleurenfeest.

Een feest van kleuren, ja, maar het wordt een feest van verschrikking. Plotseling klinkt er een onheilspellend gekraak: een bom is neergekomen op de achterzijde van de aartshertogelijke auto, maar daar weer afgerold en ontploft onder de auto, die daarop volgde. Kreten van schrik overstemmen het gejuich, dat trouwens maar matig is.

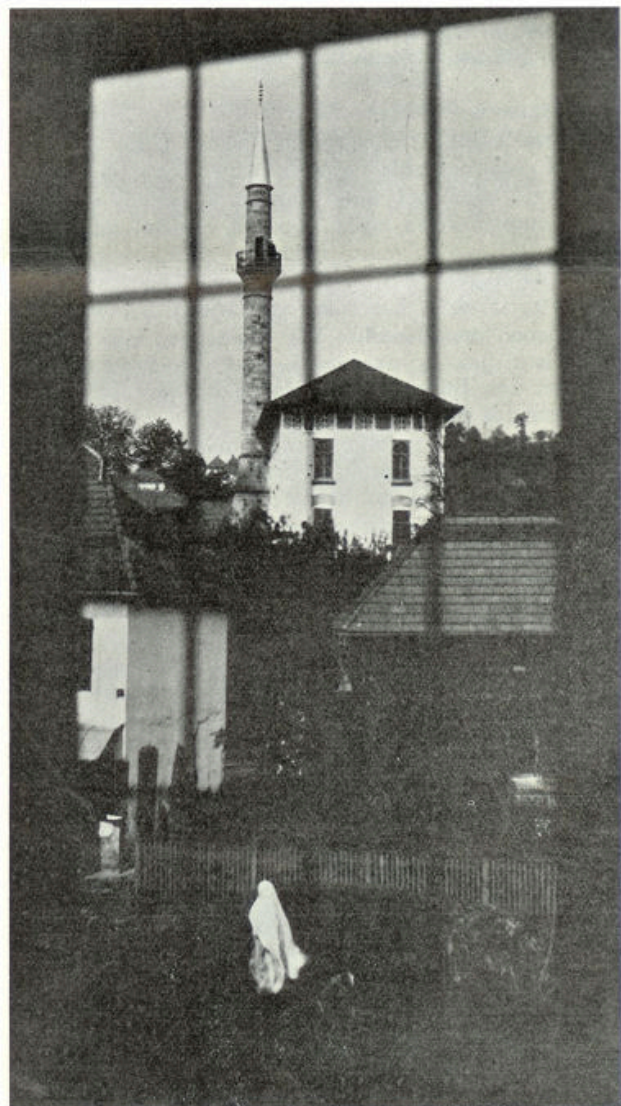
De auto's houden stil, de derde hield van zelf stil, want daarvan is niets meer over dan een ruïne, waartusschen een paar zwaargewonde officieren liggen. Rondom is het nu een gillend rumoer; naar alle zijden vluchten de menschen uiteen. Onder hen is ook de dader, een typograaf, die naar de brug vlakbij snelt, om aan de overzijde van de Drina te komen. Tevergeefs, men grijpt hem en voert hem weg. Gedurende dit alles zitten twee doodsbleeke menschen dit schrikwekkend tafereel te bezien . . . Ja, het was toch maar beter geweest weg te blijven, bezint zich de aartshertog en hij denkt aan de vele waarschuwingen, die hij reeds te Weenen ontvangen heeft.

Vorsten mogen niet twijfelen en dus ook niet aarzelen: men vervolgt den tocht en komt op het stadhuis. Doodsbleek steekt de burgemeester er zijn welkomstrede af, maar bevend, van toorn en van schrik tegelijk, valt Frans Ferdinand hem in de rede: wij komen hier op bezoek en men ontvangt ons met bommen . . . maar gaat u maar door! De ongelukkige burgemeester gaat door en vervolgt zijn rede en de aartshertog beantwoordt haar . . . Maar dan wil hij naar de gewonden in het ziekenhuis, weten hoe het hen gaat. Men ontraadt het hem, maar hij blijft staan op zijn wensch. Op zijn beurt ontraadt hij zijn doodsbleeke Marie met hem mee te gaan, maar daarvan wil zij weer niet weten. Waar hij is, wil zij zijn.

En dan begint de doodenrit. Men zal gaan langs een anderen weg, maar door een misverstand rijdt men het eerst aangegeven traject. Om dit misverstand weer te herstellen, keert de eerste auto, waardoor de tweede wachten moet. En het is op dat oogenblik, dat de negentienjarige gymnasiast Princip zijn revolver afvuurt en zoowel den troonopvolger als diens gemalin doodelijk verwondt. Nog vóór zij den konak worden binnengedragen, zijn hun levens al uitgebluscht. Minstens acht samenzweerders constateeren, dat ze niets meer hebben te doen dan een goed heenkomen te zoeken; de aanslag van nummer één is mislukt, maar nummer twee heeft het meer dan goed gemaakt. Sloeg hij niet twee vliegen in één klap?

Princip's revolver joeg twee menschen in den dood. Wat zeg ik? Twee menschen! Tien millioenen menschenlevens vernietigde deze jonge overspannen teringlijder met zijn schoten. Want nog vóór de zomer verstreken was, brak om Sejawo de wereldoorlog uit.

Q. A. DE R.

SERAJEWO

VIJF EN TWINTIG JAAR GELEDEN . . .

III

Een snikheete zomer, die zomer van 1914, waarin de groote oorlog uitbrak. Toen op 28 Juni het aartshertogelijk paar te Serajewo vermoord werd, bevond de Duitse keizer zich aan boord van zijn prachtige jacht in de Kielerbocht, waar hij een wedstrijd leidde. Z. M. was de warmte van Berlijn ontvlucht en hij zou die opnieuw ontvluchten, toen hij weer enkele dagen in zijn hoofdstad had vertoefd. Als hij deden velen: al wat regeerde in Europa scheen met vacantie en al wat geregeerd werd en over de noodige contanten beschikte, deed hetzelfde of probeerde hetzelfde te doen. Het scheen wel, of de golf van ontzetting, die over de wereld was gegaan, onmiddellijk na het drama van Serajewo, weer was teruggevloeid en of het vlak der politieke wateren weer even spiegelglad was als voorheen.

Dat leek echter maar zoo. Want te Weenen waren de lieden, die Servië wilden tuchtigen, al druk bezig die afstraffing voor te bereiden. Wie een sterk geheugen heeft, weet het nog wel, hoe graaf Berchtold, de minister van buitenlandsche zaken der Donau-monarchie, zich daarbij ingespannen heeft. Hij vooral wilde die afstraffing en vóór er nog een week na den moord verstreken was, wist hij, dat de Duitse keizer dien wensch kon billijken.

Maar dat alles gebeurde in de kanselarijen en het groote publiek wist nog niets van het naderend gevaar. Ook in Duitschland niet, waar juist in die dagen journalisten van tal van landen bijeen waren op de tentoonstelling van den Werkbund en niet dachten aan oorlog, al was er dan een aanstaand keizer vermoord. En zoo was het overal: de menschen stelden zich in op vacantiereizen en beschouwden het gebeurde in Bosnië weliswaar als een ernstige zaak, maar niet als een Europeesche zaak. En als ze de courant lazen, dan konden zij daaruit zeker niets leeren over een bedreiging van den vrede. De Keizer hield vacantie in de Noorsche wateren, president Poincaré bracht een vriendschapsbezoek aan St Petersburg en alles ging weer den gewonen gang. Voor zover de warmte dat toeliet, want die was dat jaar benauwend.

Intusschen veranderde dat voor den krantenlezer, die met begrip zijn berichten las. De oude Keizer van Oostenrijk, die te Ischl vertoefde, ontving daar zijn minister Berchtold. Daar zat wel iets bijzonders in dit bericht, want in dat heerlijke vacantieoord liet de oude man zich niet dan bij uiterste noodzaak lastig vallen. Zou daar wat achter zitten, dachten dergelijke lezers.

Dát er wat achter zat, merkte men twee dagen later. Oostenrijk stelde een ultimatum aan Servië in verband met den vorstenmoord. Nu weten wij meer dan in dié dagen, de geschiedenisboeken bevatten nu de feiten, waarover men toen onkundig was. En zoo weten wij, dat Berchtold en zijn vrienden tot afstraffing van Servië hadden besloten en dat Duitschland, de machtige bondgenoot, ditmaal niet zou toelaten, dat de Donau-monarchie bakzeil zou moeten halen, als de groote beschermer van Servië, Rusland, haar daartoe noodzaken wilde. Dat weten wij nú; toen wisten we van dat alles nog niets. En omdat wij het niet wisten, was er in Europa geen ernstige ongerustheid vóór den vijf-en-twintigsten Juli. Maar op dien dag begon men toch te beseffen, dat er zich een Europeesch gevaar aan het ontwikkelen was.

Een groot gevaar? Ook dát geloofde men toen nog niet. Zeker, dat ultimatum was onaannemelijk voor Servië, zelfs al zouden er dan Servische samenzweerders bij den

moord betrokken zijn geweest en al zou dan de Oostenrijksche verontwaardiging daarmee gebillikt zijn. Het ultimatum was hiérom onaannemelijk: Oostenrijksche ambtenaren zouden moeten meedoen aan het gerechtelijk onderzoek en dat beteekende: een inbreuk op de Servische souvereiniteit. En toch, neen, men geloofde niet, dat Oostenrijk het zóó geducht meende. Met een toegeven voor driekwart zou Servië wel aan de bedreiging ontspringen. Maar wel vond men het een ietwat gevaarlijk spel, dat Oostenrijk speelde, omdat Rusland weleens partij voor de Serven zou kunnen trekken.

Wie zoo dacht over het geval, heeft te gunstig gedacht. Oostenrijk wilde ditmaal toeslaan, Servië vernederen, zoo mogelijk dit land uitschakelen als politieke factor van beteekenis. Maar onmiddellijk werd het duidelijk, dat Rusland dát niet dulden zou.

Rusland begon kalm: het probeerde verlenging te krijgen van 't ultimatum. De door-en-door onbekwame Oostenrijksche regeering wilde daar niet van weten, bang voor een nieuw échec tegenover Rusland, bang opnieuw voor de zooveelste maal zich belachelijk te maken bij de andere mogendheden van Europa. Het wilde niet luisteren naar wat Rusland vroeg en verwekte zoo de spanning, die daarna niet met den dag, maar met het uur stijgen zou.

Met het uur, schrijven wij. Want nu beginnen de berichten toch wel alarmeerend te worden; men gaat nu zien, dat er een bedreiging van den Europeeschen vrede is ontstaan.

Daar hebben we het al: de Duitse keizer keert van zijn vacantie in de Noorsche wateren terug. Poincaré, die, op de terugreis uit St Petersburg, ook nog Scandinavië bezoeken zou, reist recht door naar huis. Servië mobiliseert, natuurlijk, want Oostenrijk, dat het bedreigt, doet dit ook en te Belgrado is men bijna radeloos en zendt smeekbeden naar den machtigen Russischen vriend. Zelfs in het zelfgenoegzame Engeland gaat men het onaangename van den toestand voelen: het biedt aan Oostenrijk zijn bemiddeling aan. Op denzelfden dag, waarop Oostenrijk aan het kleine Servië den oorlog verklaart, bericht Berchtold beleefd maar beslist aan Londen, dat het die bemiddeling niet aanvaard kan. Natuurlijk niet. Berchtold wil de Serviërs nu eenmaal straffen en hij riskeert er een algemeenen oorlog voor. Ditmaal zal Duitschland anderen niet dulden die afstraffing tegen te houden.

Na dien 28sten Juli gaat het als met een lawine: de oorlogsverschrikking komt snel naderbij. Betoogingen te St Petersburg, betoogingen te Berlijn, waarschuwingen over-en-weer, een Duitsch ultimatum aan Rusland, dat aan 't mobiliseeren is gegaan. Neen, ieder voelt wel: dit conflict is niet te localiseeren. En als op 3 Augustus de Duitse oorlogsverklaring aan Rusland loskomt, als gevolg van Duitschlands toegezegde trouw, dan is er geen houden meer aan: Frankrijk roept zijn mannen op om gereed te zijn. En als de breuk er ook is tusschen Duitschland en Frankrijk, en Duitschland wil door België heenbreken, om Frankrijk ook van het Noorden uit aan te vallen, springt eindelijk ook Engeland in het geweer en is-de groote oorlog, de wereldoorlog compleet. Vier jaren van intense verschrikking vangen aan.

Hoe Nederland, ons eigen land, op deze verschrikking gereageerd heeft?

Hiervan hopen wij te vertellen in een vierde en laatste artikel.

Q. A. DE R.

GEDACHTE

Het ware luisteren is een kunst, evenals het ware troosten ook een kunst is. De meeste menschen, die tot ons komen, om vertroost te worden, verwachten niet veel woorden of lange toespraken. Zij willen vóór alles: zich uitspreken. Het is hun een behoefte, eens van hun lijden en zorgen te mogen spreken, en dan moet er geluisterd worden. Daarvoor is geduld noodig. Maar geen geduld, dat naar afkeer zweemt. Als de klagende op het gezicht van den luisteraar leest: „een half uur heb ik juist den tijd, spreek maar, doch maak het vooral kort,“ dan zal zulk luisteren slechts pijnlijk werken.

Het is niet genoeg, dat men met de ooren hoort, men moet dit doen met het geheele hart en met de geheele persoonlijkheid.

VIJF EN TWINTIG JAAR GELEDEN . . .

(SLOT)

Mat en lusteloos, zoo lag Nederland onder de zengende zomerzon, in dat rampjaar 1914. De zonnEZenging had al te lang de velden geteisterd en het scheen wel, of de menschen geen andere belangstelling meer hadden dan in het beetje koelte, dat, ten avond, nog weleens even verkwikking wilde brengen. Voor het overige: wie voor zijn arbeid niet meer in de dagelijksche omgeving noodig was, vluchtte naar buiten, naar de schaduw der bosschen en wie het betalen kon, zocht de verkoeling in serener luchten, hoog in het bergland.

Zoo verraste de groote oorlog hen, de thuisgeblevenen en de weggereisden. Drie weken achtereen was het rustig gebleven na den vorstenmoord, maar in de vierde week begon ze, de dreiging, eerst door het ultimatum van Oostenrijk aan Servië, een paar dagen later door de oorlogsverklaring. Maar toen was men in Nederland al op zijn hoede.

Op 28 Juli 1914 verklaarde de Donau-monarchie den oorlog aan het kleine Servië; op denzelfden dag vertrokken in het ver weg gelegen Nederland al militairen naar de grenzen. Elders, behalve dan in de beide betrokken landen, gebeurde er op militair gebied nog niets; hier te lande echter nam men reeds de eerste maatregelen. Houding, die van wijs beleid en helder doorzicht bij de autoriteiten getuigde en ertoe strekte, dat alle volgende maatregelen een goed verloop zouden nemen. Dat die maatregelen ons eigen volk verontrustten, behoeft wel niet te worden betoogd.

Het spreekt vanzelf, nu er militairen naar de grenzen gingen, werd het besef levendig, dat ook Nederland in moeilijkheden zou kunnen raken. Toch, terugziende op dien bewogen tijd, dien wij persoonlijk als jonge menschen hebben medegeleefd, verbaast het ons nu nog, hoe weinig inzicht er in die dagen bij het groote publiek heerschte. Heden ten dage is dat gansch anders en er kan geen waarlijk belangrijk bericht meer loskomen over de internationale politiek van het heden, of dat groote publiek heeft er zijn oordeel over, dikwijls krom en eraanst, maar toch ook vaak van begrip in den samenhang der dingen getuigende.

Toen, in 1914, was dat anders. Maar heel enkelen van het groote publiek schenen totnogtoe de buitenlandsche politiek te hebben gevolgd, zoodat er geen helder inzicht in den samenhang der dingen kón zijn. Wat had een land als Nederland nu met den moord te Serajewo te maken, zoo oordeelde men. Maar toen hier te lande sol-

daten naar de grens werden gezonden, ja, toen begon men het toch door te krijgen, dat er wel degelijk een samenhang in de politieke gebeurtenissen scheen te zijn, waarvoor men nu eerst oog kreeg.

Een paar dagen later, maar wat was er dan ook alweer in die paar dagen aan spannende berichten losgekomen, zat hier te lande de ontsteltenis er al veel erger in. De Beurs van Amsterdam was gesloten, en het bericht, dat daarvan mededeeling deed aan het volk, joeg een golf van ontzetting over het land. Het was alsof alles wat houvast aan de menschen gaf, plotseling stond te waggelen. En hier kwam ineens en dat wel zeer tragisch uit, hoe de mensch in zijn diepe wezen vast zit aan comfort en bezit. Wie, die dit alles heeft medegemaakt, herinnert zich niet uit die vóór-oorlogsdagen de run op de spaarbanken, de run ook op de levensmiddelenwinkels, aanleiding gevende tot waarlijk weezinwekkende tafereelen, want de zin voor naastenliefde scheen wel door deze wreede paniek ineens en volslagen uit de harten te zijn weggespoeld. De koopers vóór de toonbanken in de winkels, die met gereed geld kwamen, sloegen formidabele voorraden in, slechts denkend aan zichzelf en aan de harde tijden, die aanstaande schenen. Wie geen geld had, kon wel thuisblijven, wie geld kon toonen, kon, mits hij bereid was geweldige prijzen te betalen, krijgen wat hij verkoos. Maar de winkelier eischte gave, goede Hollandsche guldens en wie met muntbiljetten kwam, moest maar zien, dat hij waar kreeg voor dit een oogenblik waardeloos of sterk in waarde verminderd geacht geld! Het kwam voor, dat menschen een muntbiljet van tien gulden trachtten in te ruilen tegen vijf zilveren guldens en daarin . . . niet slaagden.

Hartverheffend was dit alles niet, doch het maakte maar een onderdeel uit van de paniek, die allen aangreep. Nu waren de berichten ook schokkend, uit het buitenland allereerst. Want in dat buitenland werd beslist over de rust ook in Nederland. Gelukkig, dat onze regering, met H.M. de Koningin aan de spits, het hoofd koel hield en van wijs inzicht getuigende maatregelen nam inzake het tijdelijk vasthouden van het goud, enz., maar ze kon niet voorkómen, dat er aanvankelijk dwaze begrippen heerschten. De berichten van over de grenzen wakkerden die begrippen aan. En toen, nog even vóór de oorlog in het Westen van Europa begon, in alle steden en dorpen openbare kennisgevingen werden aangeplakt, waarin alle militairen werden opgeroepen met spoed onder de wapenen te komen en wel tegen den volgenden dag, was er weer nieuwe ontzetting. Want nu werd het familieleven en ook het bedrijfsleven ontwricht. De kleermaker kon zijn klanten niet meer bedienen, want zijn knecht was plotseling weg, de klasse was zonder meester, bouwwerken waren voor de helft verlaten door het arbeiderspersoneel, op de kantoordeur van den advocaat stond aangeplakt, dat hij onder dienst was. En in de wachtkamer van menig jong dokter kregen de patiënten de boodschap: ga maar naar dr X., want dokter zelf is naar zijn regiment.

Het was dan ook nogal iets: vijftien lichten waren onder de wapenen geroepen! Verwondert het u, dat van de vrouwen, die zich vóór de aanplakborden verdrongen, er menigeen in een flauwte viel en dat ze bijna allen in snikken uitbraken? En dan klonk daar weer plotseling op een afstand, op een straat- of pleinhoek of zoo, het doffe geroffel van een trom — een onderofficier las dan, na den roffel, de oproeping nog eens voor aan de samen-

stroomende menigte. En wie op straat bleef — en wie hield het uit in huis? — zag eenige uren later reeds bedrukte vrouwen voortloopen naast in haast in hun uniform geschoten soldaten, die gemeend hadden van alles nu wel af te zijn.....

't Was wel een zenuwspannende toestand, in die vóór-oorlogsche dagen van 1914. Wie reizen moest over een traject van een uur of drie deed er soms een heelen dag over, want alle treinen dienden allereerst voor het troepenvervoer. Ook het straatbeeld was geheel en al veranderd, want op tal van pleinen zag men groote troepen paarden bijeenbrengen, waar militaire veeartsen bezig waren, hun keuze uit te doen. Ook auto's en andere voertuigen werden gerequisiteerd, het leek in één woord, of Nederland in oorlogstoestand was.

Dat het daartoe zou komen, daarop rekende nu, tengevolge van al deze alarmeerende tafereelen, een groot deel van het volk, vooral toen België een Duitsch ultimatum ontving. Neen, zeiden echter sommigen, Nederland loopt geen gevaar, want de Duitsche Keizer heeft indertijd verklaard, met zijn leven borg te staan voor onze neutraliteit. Dat aan die neutraliteit niet geraakt mocht worden, stond buiten kijf; dan zouden we hetzelfde doen als België. Maar velen meenden: voor die vrees is er geen grond.

Met dat al, een doffe moedeloosheid drukte op ons Nederlandsche volk, want zelfs al bleef ons land buiten het eerste treffen, wie stond borg, dat het er op den duur buiten blijven zou? Behoeft het te verwonderen, dat als vanzelf de gedachte ging naar de kerken en bedehuizen en dat als vanzelf de bedrukte scharen zich daarheen spoedden, om God te smeeken om behoud van den vrede voor eigen land en een spoedigen vrede voor al die anderen, die gereed stonden zich in den oorlog te storten? En zoo werden allerwegen door het gansche land bidstonden gehouden, waarin de gemeenten hun klacht uitstortten in gebed en in lied. En spontaan en gezongen als nooit te voren zwol dan het machtige Wilhelmuslied door de kerkgewelven, en wie het meezong als hij dit ondanks zijn ontroering nog kon, deed het met schreiende oogen.

* * *

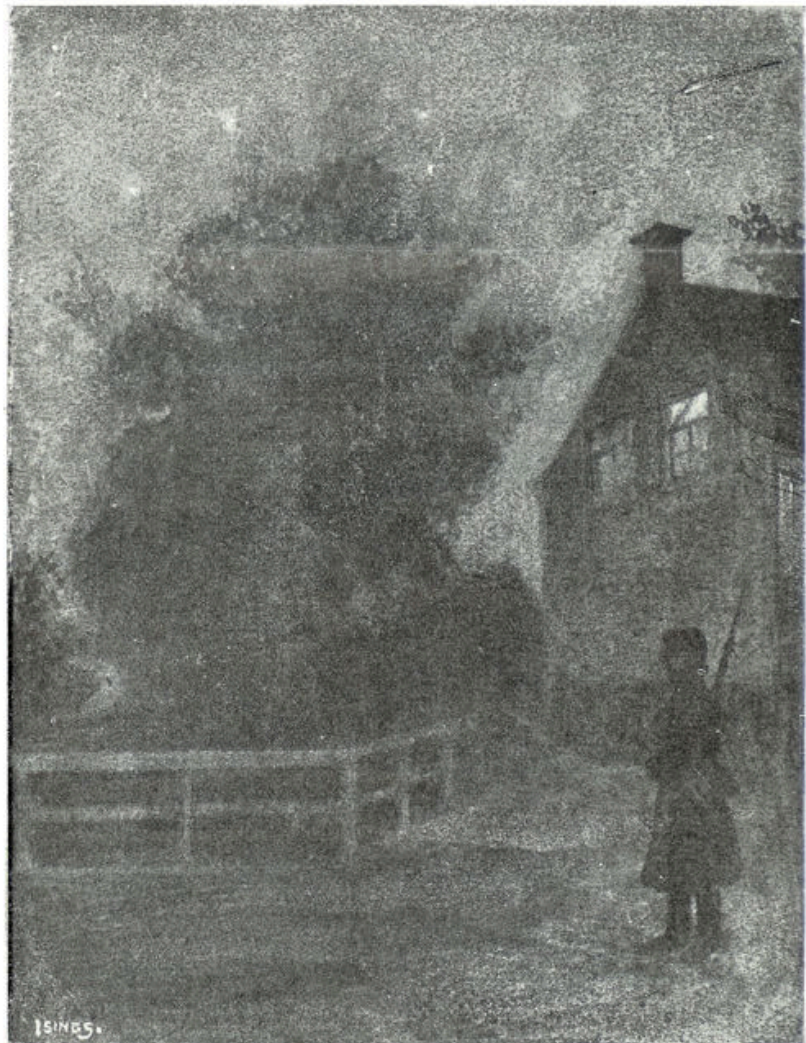
Toen, na al die emotievolle dagen, viel de slag: de machtige Duitsche legers vielen Frankrijk en België binnen en het was deze daad, die ook Engeland in den oorlog bracht. Een kreet van ontzetting steeg op in menige huiskamer, toen de eerste berichten kwamen over het brandende Visé, Mouland en zooveel andere bekende Belgische dorpen in de onmiddellijke nabijheid van de Nederlandsche grens. Hoe was het mogelijk, dat dit alles zoo kón gebeuren, in een tijd van beschaving en cultuur! Zoo klaagde men, handenwringend om deze débâcle der beschaving.

Vier jaar achtereen hebben wij in Nederland dit alles aanschouwd van het kleine eiland af temidden der kokende oorlogszee. En we werden het... gewënd; wij stelden er ons op in. Veel leed kwam er ook over ons volk, veel ontberingen werden ons deel. Maar voor den oorlogsbránd werden we genadiglijk bewaard.

Om eigen verdiensten waarlijk niet, want in veel heeft ons volk zich toen niet van zijn goeden kant doen kennen. Herinneren wij ons nog woorden als: hamsteren en O.W.? Ja, nietwaar? Nu, dan behoeven wij er niet meer van te zeggen. Hier zag men het Nederlandsche volk van zijn kleinen kant.

Maar een goèden kant had het ook en toonde het ook. Veel leed van vluchtelingen werd hier te lande gelenigd, ontzaglijk veel aan geld en goed is er ook ter leniging de grens overgegaan. Wij moeten het een zeggen zoo goed als het ander. Maar of de dankbaarheid voor Gods genade, die ons land voor den oorlog behoed heeft, steeds op het hooge peil heeft gestaan van de bedestonden vóór den oorlog, zie, dát wagen wij toch te betwijfelen. Ook dát moet gezegd en met schaamte beleden.

Q. A. DE R.

Onze medewerker Isings, die zelf in 1914 als landweerman werd opgeroepen, maakte in dien tijd bovenstaande teekening van een schildwacht bij nacht in de Hollandsche waterlinie.